

Linguodidactical Archeology
Лингводидактическа археология

ТРАКИЙСКИЯТ ЕЗИК

Светлана Янакиева

Център по тракология „Проф. Александър Фол“ – БАН

Резюме. Тракийският е древен индоевропейски език, който е бил говорен до края на Античността на Балканския полуостров северно от Гърция и в Северозападна Мала Азия (Витиния). В статията се дава информация за източниците на данни за него – старогръцки и римски автори и старогръцки и латински надписи, както и за запазените тракийски езикови остатъци – ономастичен материал и неголямо количество глоси (апелативи). Представени са направените на основата на този материал изводи за езика, проблемите, които продължават да бъдат спорни, и значението на изследванията на тракийския език както за сравнителното индоевропейско езикознание, така и за изучаването на историята на древните траки.

Keywords: Balkans, Thracian language relicts, onomastics, glosses, linguistic characteristics

Езикът на траките принадлежи към индоевропейското семейство. На него са говорили тракийските племена в Югоизточна Европа в пространството от Карпатите до Егейско море и от Черно море до басейните на Морава и Вардар. На североизток по думите на Херодот Тракия достигала до Скития, като границата не е била постоянна, а се е колебаела. Сведението на Херодот, че река Ангрос (Западна Морава) извира от страната на илирите, а после тече през земите на тракийското племе трибали, е основанието за определянето на западната граница. На югозапад течението на р. Аксиос (дн. Вардар) се приема за граница между траки и македони, но тракийската територия в историческо време е била ограничена от македонската експанзия. Въпреки това траки живеели в Македония и дори на юг в Тесалия чак до римската епоха. Към тракийското езиково пространство освен европейската територия трябва да се причисли и Северозападна Мала Азия (преди всичко Витиния) поради сведенията на античните автори за преминаването на тракийски племена от европейска Тракия в Мала Азия и наличието на ономастичен материал с тракийски произход от тази територия.

Хронологически съществуването на тракийския език се разполага в периода от настаняването на тракийските племена на Балканския полуостров до края на Античността. Тъй като няма идентифициран друг по-ранен индоев-

ропейски пласт в пределите на очертаната по-горе територия, то най-вероятно това настаняване се осъществява някъде през ранната бронзова епоха, т.е. през третото хилядолетие пр. Хр. Отмирането на тракийския език става след настаняването на славянските племена на полуострова и асимилирането на траките от тях, въпреки че е възможно отделни групи, говорещи тракийски, да са просъществували още известно време.

Източници

Тракийският езиков материал, с който разполагаме, е фрагментарен. Нямаме цялостни текстове на тракийски език. Съществува сведението на Йоан Златоуст, че Библията (вероятно става дума за Новия завет) е била преведена на тракийски (Ioann. Chrysost. Hom. 8, 1), но този превод не се е запазил или поне досега не е открит. Разпространяваните спекулации, твърдящи, че е намерена Biblia Bessica, са несъстоятелни. Това, което имаме, са тракийските езикови остатъци, съхранени в текстовете на повече от сто антични автори и в стотици надписи на старогръцки и латински език. Поради това наричаме тракийския реликтен език.

Тракийските надписи

Имаме няколко надписа на тракийски език с гръцки букви, писани без разстояния между отделните думи, както се е пишело през Античността. Това създава значителни затруднения за разчитането им, тъй като дори разделянето на думите е несигурно. Най-известен е надписът върху златния пръстен от с. Езерово, Първомайско, от V в. пр.Хр. Текстът е следният:

ΡΟΛΙΣΤΕΝΕΑΣΝ
ΕΡΕΝΕΑΤΙΑ
ΤΕΑΝΗΣΚΟΑ
ΡΑΖΕΑΔΟΜ
ΕΑΝΤΙΑΕΖΥ
ΠΤΑΜΙΝΕ
ΡΑΖ
ΝΑΤΑ

Първите тълкувания, направени наскоро след откриването на пръстена през 1912 г., се опитват да отделят в текста лични, селищни и племенни имена, следвайки модела на известни гръцки и латински надписи върху златни и сребърни предмети, които съобщават името и произхода на собственика и на майстора. Постепенно тълкуванията се усложняват. Около 20 от тях са събрани от Д. Дечев (Detschew, 1957: 566 – 582), сред които и неговото. През следващите 50 години към тях се прибавят още десетина, като най-известното

е това на Владимир Георгиев (Георгиев, 1977: 105 – 110), а най-новото – на Малгожата Жондкевич (Rządkiiewicz, 2006: 455 – 463), като никое не може да се смята за достоверно.

Малко повече може да се установи за съдържанието на другия по-голям надпис, този от с. Кьолмен, Шуменско:

ΕΒΑΡ•ΖΕΣΑΣΝ ΗΝ ΕΤΕΣΑ ΙΓΕΚ• Α
ΝΒΛΑΒΑΗΓΝ
ΝΥΑΣΝΛΕΤΕΔΝΥΕΔΝΕΙΝΔΑΚΑΤΡ• Σ

Това е надпис върху каменна плоча от VI в. пр.Хр. и се предполага, че е бил надгробен и е съдържал името на покойния, колко години е живял, както и някаква надгробна формула (Beševliev, 1966: 5 – 7). Примерният превод (значително по-вероятен от тълкуванията на пръстена от Езерово) е:

„Ебар, син на Зесас, аз 58 години живях тук.

Не повреждай този (гроб).

Не осквернявай този самия покойник, за да не ти се причини това!“

По няколко думи, главно имена, се четат и върху един златен пръстен от с. Дуванли, Пловдивско, върху множество сребърни съдове от различни места в България (Дуванли, Александрово, Браничево, Рогозен), както и върху монети. Някои от имената показват интересни особености, които са важни за изследването на фонетиката и морфологията на тракийския език.

Глоси

Античните автори, главно лексикографите, са съхранили няколко десетки тракийски съществителни нарицателни (глоси). За някои от тях има колебания дали наистина са тракийски, други се смятат за сигурни, например *argilos* „мишка“, *bolinthos* „див бик“, *bria* „град“, *briza* „ръж“, *brynchos* „китара“, *bryton* „ечемичено пиво“, *genton* „месо“, *pithye* „съкровище“, *polbyn* „дървена кула“, *rhomphaia* „копие или голям меч“, *skalme* „меч“, *skarke* „сребърна монета“, *zalmos* „кожа“, *zeira* „наметало, ямурлук“, *zelas* „вино“, *zetraia* „гърне“, *zibythides* „истински траки“ и др. Любопитно е, че думата *genton* се среща и в един гръцки надпис от Пауталия (Кюстендил). От друг, латински надпис научаваме думата *midne* „село“, която вероятно също е тракийска. Въпреки трудностите, които произтичат от предаването на тези думи от чужденци (възможност за неточно възприемане) и с чужда азбука (възможност гръцката и латинската азбука да не са имали букви за някои характерни тракийски звуци), глосите са най-надеждният материал за изучаване на историческата фонетика на тракийския език, тъй като знаем значението им и това дава възможност да се търси етимологията им.

Ономастичен материал

В количествено отношение най-голям дял от тракийския езиков материал представлява тракийската ономастика. Около две хиляди селищни, речни, планински, лични, божески имена и названия на племена са засвидетелствани в два вида източници – в старогръцки и латински надписи и в произведенията на гръцки и латински автори от Омир до края на Античността, а в някои случаи и от византийската епоха. Това са повече от сто автори от всички жанрове: епически и лирически поети (Омир, Хезиод, Алкей, Аполоний Родоски, Вергилий, Овидий), трагичи и комици (Есхил, Софокъл, Еврипид, Аристофан), историци и географи (Хекатей, Херодот, Тукидид, Ксенофонт, Полибий, Тит Ливий, Диодор, Страбон, Плиний Стари, Тацит, Павзаний, Клавдий Птолемей, Йорданес, Прокопий), философи (Платон, Аристотел, Цицерон), за да спомена само едни от най-известните. В Омировите поеми се срещат сравнително малък брой тракийски географски названия, разположени главно по егейския бряг на Тракия и в Северозападна Мала Азия – речните имена Aisepos, Axios, Grenikos, Rhesos, Sangarios, селищните Ainos, Aisyme, Amydon, Arisbe, Zeleia, Ismaros, Kabesos, Maroneia, Perkote, планината Athos, а също и племената Brygoi, Kikones, Mysoi, Paiones, Sinties, както и няколко лични имена на предводители на тракийските съюзници на троянците. След началото на гръцката колонизация по егейския и черноморския бряг, с увеличаването не само на икономическите, но и на културните контакти между елини и траки, гръцките историци и географи научават все повече за вътрешността на страната и предават в съчиненията си покрай другите сведения и много географски названия – имената на големите тракийски реки Istros, Hebros, Strymon, Nestos, Agrianes, на притоците на Истрос Atlas, Auras, Tibisis, Oskios, Athrys, Noes, Artanes, Brongos, планините Haimon (Haemus), Rhodope, Pangaion, Scombros, езерата Bolbe и Prasias и названия на десетки селища: Kreston, Mekyberna, Galepsos, Kypasis, Maroneia, Sermylia, Mesambria, Kombria, Byzantion, Torone, Kabyle, Krobyle и много други.

Сведенията за тракийските селищни имена се увеличават още повече през римската епоха във връзка с урбанизацията, строителството на пътища и засиления интерес към изработване на географски карти и пътеводители. През тази епоха са засвидетелствани стотици нови, неизвестни от по-ранни автори названия наред с известните от по-ранни периоди. Най-много са те у Птолемей и в римските пътеводители, като сега вече значително се увеличават названията от вътрешността на страната и от областите отвъд Дунав. Селищни имена се съдържат и в много старогръцки и латински надписи от цялата тракийска територия. В тях селищата се споменават като родни места на посветители (в посветителните надписи), на починали и техни роднини (в надгробните надписи) или на участници в някакво общо начинание (например

основаването на тържището Pizus, в което взели участие жителите на девет тракийски села).

Отдавна е забелязано, че част от тракийските селищни имена са двусловни, при което втората част на името представлява нарицателно, означаващо някакъв вид селище. Най-често срещаните втори съставки са -bria, -diza, -para и -dava/-deva със значения „град“, „село“ и „укрепление“, напр. Bolbabria, Maskiobria, Poltymbria, Selymbria, Skedabria, Burtudizos, Orudiza, Tyrodiza, Bazopara, Bessapara, Dardapara, Skaptopara, Capidava, Desudava, Piroboridava, Pulpudeva, Sucidava, Ziridava и др. (общо около 100 названия с тези съставки). Правени са опити въз основа на разпространението им да се очертаят диалектни и даже езикови области (Георгиев, 1977: 181 – 192; Georgiev, 1983), което не се приема от всички изследователи, тъй като, от една страна, тези области не са строго очертани, а от друга – ареалите на разпространение на отделни думи не съвпадат с ареалите на диалекти и езици и има и други причини за формирането им – природо-географски (видът на терена) и социално-политически (Yanakieva, 2013: 408).

Надписите са особено ценен източник за познанията ни за тракийските лични и божески имена. Към известните от античните автори тракийски имена на божества Bendis, Sabazios, Zalmoxis посветителните надписи прибавят многобройни епитети (над 160), които придружават имената на известни богове. Част от тях са образувани от селищни имена, т.е. трябва да разбирате, че посвещението е направено на почитаното в определено селище божество, напр. Athyparenos – епитет на Сабазий, почитан в селището Athypara, Buairapene – епитет на Хера, почитана в Buairpara, Alaaibrienoi – епитет на Зевс и Хера в Alaaibria. Други, изглежда, означават качество или функция на божеството: Zbelsurdos – епитет на Зевс, вероятно свързан с функцията му на гръмовержец, Pygmerulas – епитет на тракийския Херос, Zymydrenos – епитет на Асклепий, и много други.

Известни са ни над 700 тракийски лични имена. В произведенията на гръцките и латинските автори се споменават главно имена на царе и техни приближени: Teres, Sitalkas, Kotys, Seuthes, Medokos, Byrebistas, Dromihaites, Rhoimetalkas, Rhaiskuporis и др. Имена на царе намираме и в надписи върху монети и в епиграфски паметници. Освен това в надписите срещаме и голям брой имена на обикновени траки. Някои от тях са често употребявани – например Bithys, за което имаме над 100 примера. По структура личните имена биват едноосновни (Bithys, Byzas, Dizas, Kotys, Mestas, Sissa, Titha) или двусловни (Auluzenis, Auluporis, Mukaporis, Mukatralis, Bithykenthos, Eptakenthos, Mestypaibes, Decebalus, Dizazelmis, Dentusucu). Както се вижда от примерите, една и съща втора съставка може да се съчетава с различни първи, както и към една и съща първа да се прибавят различни втори, как-

то това е и в други индоевропейски езици, например в гръцки (Diogenes, Diodoros, Apollodoros).

Античните автори съобщават и названията на около сто тракийски племена. Някои от тях, които са имали значителна историческа роля, се срещат многократно и в гръцки, и в латински текстове: одриси (Odrysai), беси (Bessoi), гети (Getai), трибали (Triballoi), витини (Bithynoi), даки (Daci), други се споменават у някои ранни автори и после изчезват: апсинти (Apsinthioi), тилатеи (Tilataioi), а трети се появяват едва в римската епоха: серди (Serdoi), койлалети (Coelaetae) и др.

Характеристика на тракийския език

Въз основа на този наличен материал е трудно да се направи цялостна характеристика на тракийския език. Някои от сигурните черти на фонетичната му система са наличието на дълги и кратки вокали **a, e, i, o, u**, дифтонги **ai, ei, oi, au** (Димитров, 1994; Славова, 2007), полувокал **l**, запазване на спиранта **s** във всички позиции. Изглежда също сигурно, че тракийският е бил *satem* език. Един от най-спорните фонологични проблеми е този за развитието на и.е. експлозивни съгласни. Според една част от изследователите в тракийски е имало изместване на съгласните (Lautverschiebung) като в германските езици (Detschew, 1960: 148 – 149, 151 – 153; Георгиев, 1977: 169 – 171; Дуриданов, 1976: 101 – 102; Влахов, 1976; Poghirc, 1976; Velkova, 1986 и др.). Според други такова изместване е трудно доказуемо от наличния езиков материал (Polomé, 1982; Brixhe, Panayotou, 1994), а според трети изместване не е имало (Russu, 1969; Mihailov, 1986; Rădulescu, 1987; Янакиева, 2009: 157 – 163 и др.).

Липсата на цялостни текстове затруднява изключително много каквито и да било заключения в сферата на морфологията. Могат да се предположат три рода и три склонения, но наличните в текстовете падежни форми са подведени по гръцките и латинските склонения. Могат да бъдат идентифицирани голям брой суфиксални елементи.

Обилният ономастичен материал позволява да се правят съпоставки с лексиката (особено топонимията) на други езици. Най-много са паралелите с предгръцкия субстрат (индоевропейски език, говорен в южната част на Балканския полуостров преди идването на гърците) и с топонимията на западна Мала Азия, но има също с илирийската топонимия в западната част на полуострова и с балтийските езици. Най-близки са родствения отношения на тракийския именно с предгръцкия субстрат, наричан от някои учени пелазгийски, а на второ място – най-вероятно – с фригийски. Сигурните черти на тракийския засега не са достатъчни, за да се определи степента на родство с другите и.е. езици и езикови групи.

Тракийският субстрат в съвременните балкански езици

В съвременната топонимия на Балканския полуостров са запазени много тракийски названия. Такива са имената на доста от големите реки: Искър (трак. Oiskos), Осъм (Asamus), Вит (Utus), Лом (Almus), Янтра (Iatrus), Струма (Strymon), Тимок (Timacus), Места (Nestos/ Mestos), Стряма (Serres), Тунджа (Tonzos), Ибър (от Хеброс), с производно от речното име селищно име Поибрене, Олт (Alutas), Прут (Pyretos), Тимеш (Tibiskos/ Timesis), Муреш/ Марош (Marisos), Ергене (Agrianes/ Erginos) и др., имена на планини: Карпати (Karpates), Родопи (Rhodope), на градове: Пловдив (Pulpudeva), Несебър (Mesambria), Ниш (Naisos), Скопие (Scupi) и др. Те са част от културното наследство на траките.

В съвременния български език за наследници на тракийски апелативи се смятат само няколко думи като: *гpив* „сив, пъстър“ – за птици, очи; *pофея*, *pуфя* „мълния“ (диал.), от трак. *rhomphaia* „широк меч“; *евър* „опак, упорит, проклет“ (диал.), от трак. *hebros* „козел“ (Георгиев, 1977: 253 – 255). Малко повече такива субстратни думи има в румънски и албански – според някои учени до 100, според други – около петнадесетина сигурни, напр. рум. *argea* „землянка“, алб. *ragal* „кучешка колиба“; рум. *bască*, алб. *bashkë* „овча вълна“; рум. *mal*, алб. *mal* „възвишение, бряг“; рум. *mînz*, алб. *mëz* „жребче“ и др. (Калужская, 2001).

Екзотика или необходимост е изследването и изучаването на тракийския език?

Поради фрагментарността на данните и липсата на цялостни текстове изследването на езика на траките се смята от мнозина за екзотично занимание. То обаче може да даде резултати и има съществено значение както за лингвистиката, така и за историята. Богатият тракийски ономастичен материал, с който разполагаме, в редица случаи допринася за решаването на заплетени проблеми от историята на индоевропейските езици, например теорията за т.нар. древноевропейска хидронимия като част от въпроса за индоевропейската прародина и най-ранните етапи на разпространението на и.е. езици. Същевременно в областта на историята на траките знанията ни за тракийския език са много важни, когато се дискутират сложните въпроси за етногенезиса на траките и за етническата им съдба през римската епоха и в края на Античността.

Понастоящем курс по тракийски език се води единствено в магистърската програма по антична история и тракология в СУ „Св. Климент Охридски“. Проблеми на тракийския език са също така част от курсовете по палеобалкански езици за специалностите „Класическа филология“ във ФКНФ и „Балканистика“ във Факултета по славянски филологии. Това огромяване на малка част от интересуващите се от древната история и древните езици по нашите

земи е явно недостатъчно, тъй като в интернет пространството битуват, процъфтяват и намират широк прием какви ли не фантастични тези за езика на траките.

ЛИТЕРАТУРА

- Beševliev, V. (1966). Inschrift in unbekannter Sprache aus Bulgarien. – *Linguistique Balkanique* 11/ 1, , 5 – 8.
- Boïadjiev, D. (2000). *Les relations ethno-linguistiques en Thrace et en Mésie pendant l'époque romaine*. Sofia.
- Brixhe, Cl., A. (1994). Panayotou, Le thrace. – In: *Langues indo-européennes*. Paris, 179 – 203.
- Detschew, D. *Die thrakischen Sprachreste*. Wien 1957 (2. Aufl. 1976).
- Detschew, D. (1960). Charakteristik der thrakischen Sprache. – *Linguistique Balkanique* 2, 146 – 213.
- Georgiev, V. (1983). Thrakisch und Dakisch. In: *Aufstieg und Niedergang der römischen Welt II* 29.2. Berlin, New York, , 1148 – 1194.
- Mihailov, G. (1986). On the character of the Thracian language. Onomastic problems. In: *Fourth International Thracian Conference* (Boston 7-10 June 1984). Milan, 379 – 388.
- Poghirc, C. (1976). Thrace et daco-mésien: langues ou dialectes? – In: *Thraco-Dacica*. București, 335 – 347.
- Polomé, E. (1982). Balkan Languages (Illyrian, Thracian and Daco-Moesian). – In: *Cambridge Ancient History III, 1*, 866 – 888.
- Rădulescu, M.-M. (1987). The Indo-European position of Illyrian, Daco-Mysian and Thracian: a historico-methodological approach. – *Journal of Indo-European Studies* 15, N 3 – 4, 239 – 271.
- Russu, I. (1969). *Die Sprache der Thrako-Daker*. București.
- Rządiewicz, M. (2006). The thracian inscription from Ezerovo: an attempt to a new interpretation. – *Linguistique Balkanique* 45/3, 455 – 464.
- Velkova, Ž. (1986). *The Thracian Glosses. Contribution to the Study of the Thracian Vocabulary*. Amsterdam.
- Yanakieva, S. (2013). Thrakisch und Dakisch – Sprachen oder Dialekte? – Proceedings of the 12th international congress of thracology "The Thracians and their Neighbors in the Bronze and Iron Ages" – Volume I – Târgoviste, , 407 – 417.
- Влахов, К. (1976). *Тракийски лични имена. Фонетико-морфологични проучвания*. София.
- Георгиев, В. (1977). *Траките и техният език*. София.
- Гиндин, Л. А. (1981). *Древнейшая ономастика Восточных Балкан*. София.
- Димитров, П. (1994). *Палеобалканският вокализъм*. София.
- Дуриданов, И. (1976). *Езикът на траките*. София.

- Калужская, И. (2001). *Палеобалканские реликты в современных балканских языках*. Москва.
- Славова, М. (2007). <I> диграфите в тракийските имена. София.
- Янакиева, С. (2009). *Тракийската хидронимия*. София.

REFERENCES

- Beševliev, V. (1966). Inschrift in unbekannter Sprache aus Bulgarien. – *Linguistique Balkanique* 11/ 1, , 5 – 8.
- Boïadjiev, D. (2000). *Les relations ethno-linguistiques en Thrace et en Mésie pendant l'époque romaine*. Sofia.
- Brixhe, Cl., A. (1994). Panayotou, Le thrace. – In: *Langues indo-européennes*. Paris, 179 – 203.
- Detschew, D. *Die thrakischen Sprachreste*. Wien 1957 (2. Aufl. 1976).
- Detschew, D. (1960). Charakteristik der thrakischen Sprache. – *Linguistique Balkanique* 2, 146 – 213.
- Georgiev, V. (1983). Thrakisch und Dakisch. In: *Aufstieg und Niedergang der römischen Welt II* 29.2. Berlin, New York, , 1148 – 1194.
- Mihailov, G. (1986). On the character of the Thracian language. Onomastic problems. In: *Fourth International Thracian Conference* (Boston 7-10 June 1984). Milan, 379 – 388.
- Poghirc, C. (1976). Thrace et daco-mésien: langues ou dialectes? – In: *Thraco-Dacica*. București, 335 – 347.
- Polomé, E. (1982). Balkan Languages (Illyrian, Thracian and Daco-Moesian). – In: *Cambridge Ancient History III*, 1, 866 – 888.
- Rădulescu, M.-M. (1987). The Indo-European position of Illyrian, Daco-Mysian and Thracian: a historico-methodological approach. – *Journal of Indo-European Studies* 15, N 3 – 4, 239 – 271.
- Russu, I. (1969). *Die Sprache der Thrako-Daker*. București.
- Rzǎdkiewicz, M. (2006). The thracian inscription from Ezerovo: an attempt to a new interpretation. – *Linguistique Balkanique* 45/3, 455 – 464.
- Velkova, Ž. (1986). *The Thracian Glosses. Contribution to the Study of the Thracian Vocabulary*. Amsterdam.
- Yanakieva, S. (2013). Thrakisch und Dakisch – Sprachen oder Dialekte? – Proceedings of the 12th international congress of thracology "The Thracians and their Neighbors in the Bronze and Iron Ages" – Volume I – Târgoviște, , 407 – 417
- Vlahov, K. (1976). *Trakiyski lichni imena*. Fonetiko-morfologichni prouchvaniya. Sofiya.
- Georgiev, V. (1977). *Trakite i tehniyat ezik*. Sofiya.
- Gindin, L. A. (1981). *Drevneyshaya onomastika Vostochnayh Balkan*. Sofiya.

- Dimitrov, P. (1994). *Paleobalkanskiyat vokalizam*. Sofiya.
Duridanov, I. (1976). *Ezikat na trakite*. Sofiya.
Kaluzhskaya, I. (2001). *Paleobalkanskite relikty v sovremennayh balkanskih yazaykah*. Moskva.
Slavova, M. (2007). <I> digrafite v trakiyskite imena. Sofiya.
Yanakieva, S. (2009). *Trakiyskata hidronimiya*. Sofiya.

THE THRACIAN LANGUAGE

Abstract. The Thracian language is an ancient Indo-European language that was spoken until the end of the Antiquity in the Balkan Peninsula to the north of Greece and in Northwestern Asia Minor (Bithynia). The paper gives information about the sources of data about that language: ancient Greek and Roman authors and ancient Greek and Roman inscriptions, as well as about the preserved Thracian linguistic relicts: onomastic material and a relatively small number of glosses (appellatives). On the basis of this analysis the paper presents conclusions about the language, about issues that continue to be debatable, and about the importance of research on the Thracian language both for comparative Indo-European linguistics and for studies on the history of the ancient Thracians.

Prof. Svetlana Yanakieva, DSc.
Institute of Balkan Studies
Centre of Thracology
Bulgarian Academy of Sciences
Sofia, Bulgaria
E-mail: s.yanakieva@mail.bg